PAHLAVON MAHMUD MAQBARASI - DINIY ZIYORATGOH VA ME’MORIY SAN’AT NAMUNASI

Sh.Madrimova

Annotatsiya: Ushbu tezisda Xiva shahridagi Pahlavon Mahmud maqbarasining tarixiy shakllanishi, diniy-ma’naviy ahamiyati hamda Xorazm me’morchiligining noyob namunasi sifatidagi o‘rni yoritiladi. Maqbara majmuasining bunyod etilish bosqichlari, uning ziyoratgohga aylanishi, me’moriy tuzilishi, gumbazlari, mayolika bezaklari, yog‘och o‘ymakorligi hamda naqshlarida aks etgan milliy badiiy an’analar tahlil qilinadi. Shuningdek, Pahlavon Mahmud shaxsining xalq ma’naviy hayotidagi o‘rni va maqbaraning bugungi kunda tarixiy-madaniy meros obyekti sifatidagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Pahlavon Mahmud, Xiva, Ichan qal’a, maqbara, ziyoratgoh, Xorazm me’morchiligi, mayolika, gumbaz, tarixiy meros, me’moriy san’at, milliy qadriyat.

Xorazm vohasi qadim zamonlardan Markaziy Osiyoning yirik madaniy va ilmiy markazlaridan biri sifatida shakllangan. Ayniqsa, Xiva shahri o‘zining ko‘p asrlik tarixi, me’moriy obidalari, qadimiy ko‘chalari va diniy-ma’rifiy maskanlari bilan alohida ajralib turadi. Xivaning tarixiy Ichan qal’a hududida joylashgan Pahlavon Mahmud maqbarasi ana shunday nodir yodgorliklardan biridir. Ichan qal’a 1990-yilda UNESCOning Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan bo‘lib, uning tarkibidagi Pahlavon Mahmud maqbarasi Markaziy Osiyo islom me’morchiligining muhim namunalaridan biri sifatida qayd etiladi.

Pahlavon Mahmud XIII–XIV asrlarda yashab ijod qilgan Xorazmning mashhur tarixiy shaxslaridan biridir. Rasmiy manbalarda uning 1247–1326-yillarda yashagani, shoir, hunarmand va kurashchi sifatida shuhrat qozongani qayd etilgan. U xalq orasida nafaqat jismoniy kuchi, balki insonparvarligi, mardligi, saxovati hamda falsafiy qarashlari bilan ham e’zozlangan. Pahlavon Mahmudning hayoti va ijodi bilan bog‘liq rivoyatlar asrlar davomida xalq og‘zaki ijodida saqlanib kelgan. Pahlavon Mahmud vafotidan keyin uning qabri xalq uchun muqaddas ziyorat joyiga aylana boshlagan. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, uning qabri ustida dastlab 1664-yilda xom g‘ishtdan kichik, bir xonali gumbazli maqbara qurilgan. Mazkur inshoot keyinchalik deyarli vayron bo‘lgan va uning qoldiqlari keyingi davrda bunyod etilgan majmua tarkibida saqlanib qolgan. Ziyoratchilar sonining ortishi va Pahlavon Mahmudga bo‘lgan hurmatning kuchayishi natijasida maqbara atrofi asta-sekin kengayib, yirik diniy-me’moriy majmuaga aylangan.

Maqbaraning hozirgi me’moriy qiyofasi, asosan, XIX asrning birinchi yarmida shakllangan. 1810-yilda Muhammad Rahimxon I davrida eski maqbara o‘rnida yangi inshoot barpo etish va majmuani kengaytirish ishlari boshlangan. Qurilish va bezatish ishlari keyingi Xiva hukmdorlari davrida ham davom etib, 1835-yilda Olloqulixon davrida asosiy qurilish jarayonlari yakunlangan. Majmuaga xonaqoh, ziyoratxona, go‘rxona, masjid va boshqa yordamchi inshootlar qo‘shilgan. Keyinchalik bu hudud Xiva hukmdorlari va ularning oila a’zolari dafn etiladigan nekropol vazifasini ham bajargan.Pahlavon Mahmud maqbarasining me’moriy tuzilishi Xorazm me’morchilik maktabining o‘ziga xos jihatlarini yaqqol ifodalaydi. Majmuaning eng diqqatga sazovor qismi uning katta moviy gumbazidir. Ushbu gumbaz Xiva tarixiy qiyofasida alohida ajralib turadi va shaharning me’moriy timsollaridan biriga aylangan. Bino kompozitsiyasida gumbaz, peshtoq, xonaqoh, go‘rxona va hovli uyg‘unligi kuzatiladi. Me’moriy qismlarning o‘zaro mutanosibligi yodgorlikka mahobatli, shu bilan birga nafis ko‘rinish beradi.Maqbaraning ichki va tashqi bezaklari o‘zining badiiy mukammalligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Devorlar va gumbaz osti qismlari moviy, oq va ko‘k ranglar uyg‘unligidagi mayolika koshinlari bilan bezatilgan. Bezaklarda geometrik shakllar, islimiy va o‘simliksimon naqshlar, epigrafik yozuvlar

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

keng qo‘llanilgan. Ayrim koshinlarda diniy mazmundagi bitiklar, shuningdek Pahlavon Mahmudning she’riy misralari uchraydi. Bu holat yodgorlikda me’morchilik bilan adabiy merosning o‘zaro uyg‘unlashganini ko‘rsatadi.

Majmua bezaklarini yaratishda Xiva me’morchilik va amaliy san’at maktabining yetuk ustalari qatnashgan. Rasmiy manbalarda qurilish ishlariga Muhammad Murod rahbarlik qilgani, koshinkorlik va bezak ishlarida esa xivalik ustalar faoliyat olib borgani qayd etiladi. Ularning mahorati natijasida maqbarada Xorazmga xos koshinkorlik, naqshinkorlik va yog‘och o‘ymakorligi an’analari yuqori darajada namoyon bo‘lgan. Ayniqsa, eshiklarning murakkab o‘ymakorlik usulida bezatilishi o‘sha davr hunarmandlarining yuksak mahoratini ko‘rsatadi.

Pahlavon Mahmud maqbarasining yana bir muhim jihati uning diniy ziyoratgoh sifatida shakllanganidir. Pahlavon Mahmud xalq orasida mardlik, halollik va saxovat timsoli sifatida e’zozlangan. Shu sababli uning qabri asrlar davomida ziyoratchilar tashrif buyuradigan muqaddas maskanga aylangan. Maqbara atrofida xonaqoh va masjid kabi diniy inshootlarning bunyod etilishi ham ziyorat an’analarining rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq edi. Bu maskanda insonlar Pahlavon Mahmud xotirasini yod etib, uning hayot yo‘li va axloqiy fazilatlarini hurmat qilganlar.

XIX asr davomida maqbara Xiva hukmdorlari bilan ham chambarchas bog‘langan. Majmuaning kengayishi natijasida u Qo‘ng‘irot sulolasi vakillari dafn etiladigan yirik nekropolga aylangan. Xiva hukmdorlarining maqbara hududiga dafn qilinishi Pahlavon Mahmud shaxsiga bo‘lgan yuqori hurmat va uning maqbarasi nufuzining naqadar baland bo‘lganini ko‘rsatadi. XX asr boshlarida ham majmuada qo‘shimcha qurilish ishlari amalga oshirilgan. Jumladan, 1913-yilda Isfandiyorxon buyrug‘iga ko‘ra hovlining g‘arbiy qismida ikki qavatli bino, sharq tomonida esa yozgi masjid bunyod etilgan.

Xulosa qilib ta’kidlash joizki, Pahlavon Mahmud maqbarasi ko‘p asrlik tarix, diniy e’tiqod, milliy ma’naviyat va me’moriy san’at uyg‘unlashgan noyob tarixiy yodgorlik hisoblanadi. Uning shakllanish jarayoni Xiva tarixining turli davrlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, majmuaning bugungi qiyofasida XVII–XX asrlarga oid me’moriy an’analar mujassamlashgan. Maqbaraning ziyoratgoh sifatidagi nufuzi Pahlavon Mahmud shaxsiga bo‘lgan xalq hurmatidan kelib chiqqan bo‘lsa, uning me’moriy va badiiy bezaklari Xorazm ustalarining yuksak san’atkorlik mahoratini namoyon etadi. Shu bois ushbu yodgorlikni asrab-avaylash, ilmiy o‘rganish, uning tarixiy va ma’naviy ahamiyatini yosh avlodga yetkazish milliy madaniy merosni muhofaza qilishning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Abdurasulov A., Abidova Z. Xorazm qadamjolari va ziyoratgohlari. 1-kitob. - Toshkent: Yangi nashr, 2016.
2. Davletov S., Abdullayev M. O‘zbekiston me’moriy yodgorliklari. - Toshkent: Fan ziyosi, 2022.
3. Mahmudov J. Pahlavon Mahmud Puryorvaliy. - Toshkent: IJOD-PRESS, 2019.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.